MUQIMIY — XALQ DARDI VA JAMIYAT HAQIQATINI KUYLAGAN MA'RIFATPARVAR SHOIR

Ergashev Asilbek Otabek o'g'li
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Menejment fakulteti 2-kurs talabasi
asilbekergashev358@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23158312

Annotatsiya. Muqimiy — XIX asr o'zbek adabiyotining yirik vakili va ma'rifatparvar shoir sifatida xalq dardi, ijtimoiy tengsizlik va jamiyat haqiqatini she'riyat orqali ifodalagan ijodkordir. Ushbu maqolada Muqimiyning hayoti, ijodiy yo'li, she'riyatidagi ma'rifatparvarlik g'oyalari va ijtimoiy tanqid mavzulari tahlil etiladi. Tadqiqot sifatida adabiy tahlil, tarixiy-qiyosiy va matn tahlili metodlaridan foydalanildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, Muqimiy ijodi zamon muammolarini ochiq aks ettirgan va xalq ongini shakllantirgan ulkan badiiy meros hisoblanadi. Maqola so'ngida shoir merosining bugungi kundagi ahamiyatiga doir xulosalar keltirilgan.
Kalit so'zlar: Muqimiy, ma'rifatparvarlik, o'zbek she'riyati, ijtimoiy tanqid, XIX asr adabiyoti, xalq dardi, badiiy tasvir.

Аннотация. Мукими — выдающийся представитель узбекской литературы XIX века и поэт-просветитель, который через поэзию отражал народные страдания, социальное неравенство и реалии общества. В данной статье анализируются жизнь и творческий путь Мукими, а также просветительские идеи и социальная критика в его поэзии. В исследовании использованы методы литературного анализа, историко-сравнительного и текстового анализа. Результаты показывают, что творчество Мукими является значительным художественным наследием, открыто отражающим проблемы своего времени и формирующим общественное сознание. В заключении статьи представлены выводы о значении наследия поэта в современности.
Ключевые слова: Мукими, просветительство, узбекская поэзия, социальная критика, литература XIX века, народные страдания, художественный образ.

Abstract. Muqimiy was a prominent representative of 19th-century Uzbek literature and an enlightened poet who expressed the people's suffering, social inequality, and societal realities through poetry. This article analyzes Muqimiy's life, creative path, enlightenment ideas, and themes of social criticism in his works. The study applies literary analysis, historical-comparative, and textual analysis methods. The findings show that Muqimiy's творчество constitutes a significant literary heritage that openly reflected the problems of his era and contributed to shaping public consciousness. The article concludes with remarks on the contemporary significance of the poet's legacy.
Keywords: Muqimiy, enlightenment, Uzbek poetry, social criticism, 19th-century literature, people's suffering, artistic imagery.

Kirish

Muhammad Aminxo'ja Muqimiy (1850–1903) — o'zbek adabiyotining XIX asr oxiri va XX asr boshidagi eng taniqli namoyandasidir. U Qo'qon xonligining so'nggi davrlarida yashab ijod etdi va chor Rossiyasining O'zbek yerlarini istilo qilishi, feodal tuzumning zulmli tabiatini, xalqning qashshoqligi va ma'naviy tanazzulini kuzatdi.

Muqimiy o'z ijodida faqat lirik kechinmalarni tasvirlab qolmadi — u zamon illatlarini, amaldorlarning boshboshdoqligini, ruhoniylarning ikkiyuzlamachiligini va oddiy xalqning og'ir ahvolini keskin tanqid qildi. Shu jihatdan u nafaqat shoir, balki ijtimoiy tanqidchi va ma'rifatparvar sifatida tarixda joy olgan.

Ushbu tadqiqot uchta asosiy maqsadni ko'ylaydi: birinchidan, Muqimiy ijodining ma'rifatparvarlik mohiyatini ochib berish; ikkinchidan, uning she'riyatidagi xalq dardiini ifodalash usullarini tahlil etish; uchinchidan, shoir merosining hozirgi zamon adabiyoti va madaniyatiga ta'sirini baholash.

Tadqiqot savollari:

- Muqimiy ijodida ma'rifatparvarlik g'oyalari qanday ifodalangan?
- Shoir she'riyatida xalq dardi va jamiyat tanqidi qanday badiiy usullar bilan aks ettirilgan?
- Muqimiy merosi bugungi o'zbek adabiyoti va madaniyatida qanday o'ringa ega?

Adabiyotlar tahlili

Muqimiy hayoti va davri

Muqimiy hayoti va ijodi xalq hayoti bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, uning asarlarida oddiy insonlarning dardi, ijtimoiy adolatsizlik va zamon muammolari yorqin aks etgan. Shoir yoshligidan ilm-fanga qiziqib, Sharq mumtoz adabiyoti namoyandalarining asarlarini chuqur o‘rgangan. Ayniqsa, Alisher Navoiy, Fuzuliy va Sa'diy kabi mutafakkirlarning ijodi Muqimiy dunyoqarashining shakllanishiga sezilarli ta'sir ko‘rsatgan.[1]

Muqimiy nafaqat lirik shoir, balki kuchli satirik ijodkor sifatida ham tanilgan. U jamiyatdagi poraxo‘rlik, jaholat, ikkiyuzlamachilik va boy-badavlat tabaqalarning xalq manfaatiga zid harakatlarini tanqid qilgan. Shoirning satirik ruhdagi she'rlari xalq orasida keng tarqalib, ijtimoiy fikrning shakllanishiga xizmat qilgan. Shu jihatdan uning ijodi ma'rifatparvarlik adabiyotining muhim namunasi sifatida baholanadi.[2]

Bundan tashqari, Muqimiy sayohat taassurotlariga bag‘ishlangan asarlar ham yaratgan. Uning Farg‘ona vodiysi va boshqa hududlarga qilgan safarlari davomida yozgan she'rlarida tabiat manzaralari, xalqning turmush tarzi va davr muammolari badiiy tasvirlangan. Bu asarlar shoirning kuzatuvchanligi va hayotiy voqealarga befarq bo‘lmaganini ko‘rsatadi.[3]

---

[1] Ibrohimov, S. (1958). Muqimiy hayoti va ijodi. Toshkent: O'z SSR Fanlar akademiyasi nashriyoti.

[2] Mirzayev, H. (1972). XIX asr o'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent: Fan.

[3] Qayumov, A. (1965). Muqimiy satirasi. Toshkent: O'zbek SSR Davlat nashriyoti.

Muqimiy yashagan davrda jadidchilik va ma’rifatparvarlik g‘oyalari asta-sekin shakllanayotgan bo‘lib, shoir ijodi ham xalqni ilm-ma’rifatga chorlovchi ruh bilan sug‘orilgan edi. U ilm va tafakkurni jamiyat taraqqiyotining asosiy omili deb bilgan hamda she’riyat orqali xalq ongini uyg‘otishga intilgan. Shu sababli Muqimiy ijodi bugungi kunda ham o‘zining badiiy va ma’naviy ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Ma’rifatparvarlik va ijtimoiy tanqid an’anasi

O’zbek adabiyotshunosligida Muqimiy ijodining ma’rifatparvarlik mohiyatiga doir yirik tadqiqotlar amalga oshirilgan. Qayumov (1965) Muqimiyning satirik she’rlarini tahlil etib, ularning ijtimoiy-tanqidiy xarakterini asosladi va shoir ijodini O’rtaOsiyo ma’rifatparvarlik harakati kontekstida ko’rib chiqdi.

Yo’ldoshev (2001) esa Muqimiy poetikasini zamonaviy adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan o’rganib, uning she’riyatidagi realizm elementlarini va xalq og’zaki ijodiga yaqinligini ta’kidladi. Tadqiqotchi shoir asarlarida badiiy obraz va ijtimoiy mazmunning uyg’unligini o’rgandi.

Muqimiy merosiga bag’ishlangan zamonaviy tadqiqotlar

Bugungi kunda Muqimiy merosini o‘rganish nafaqat adabiyotshunoslik, balki madaniyatshunoslik, tilshunoslik va tarix fanlari doirasida ham davom etmoqda. Zamonaviy tadqiqotchilar shoir asarlaridagi ijtimoiy tanqid, xalqona uslub va ma’rifatparvarlik g‘oyalarini yangi metodologiyalar asosida tahlil qilmoqdalar. Ayniqsa, Muqimiy she’riyatining xalq og‘zaki ijodi bilan bog‘liqligi, satirik obrazlar tizimi va badiiy tasvir vositalari alohida ilmiy qiziqish uyg‘otmoqda.

Shuningdek, oliy ta’lim muassasalari va ilmiy markazlarda Muqimiy ijodiga bag‘ishlangan konferensiyalar, ilmiy maqolalar va dissertatsiyalar soni ortib bormoqda. Tadqiqotlarda shoirning jadidchilik harakati bilan ma’naviy yaqinligi, uning xalqni ilm-ma’rifatga chorlovchi qarashlari ham chuqur o‘rganilmoqda. Bu esa Muqimiy merosining faqat tarixiy emas, balki bugungi kun uchun ham dolzarb ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Bundan tashqari, zamonaviy axborot texnologiyalarining rivojlanishi Muqimiy asarlarini elektron kutubxonalar, onlayn platformalar va multimedia loyihalari orqali keng targ‘ib qilish imkonini yaratdi. Natijada yosh avlodning shoir ijodiga qiziqishi ortib, uning badiiy merosi yangi shakllarda ommalashmoqda. Shu tariqa, Muqimiy ijodi milliy adabiy merosning muhim qismi sifatida zamonaviy ilm-fan va madaniy hayotda o‘z o‘rnini mustahkamlab bormoqda.[4]

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda adabiy-tarixiy tahlil, matn tahlili (close reading) va qiyosiy metod qo’llandi. Muqimiyning asosiy asarlari — «Devon», hajviy she’rlar to’plami va maktublar — birlamchi manba sifatida o’rganildi.

Tadqiqot uch bosqichda amalga oshirildi. Birinchi bosqichda Muqimiy ijodi to’g’risidagi mavjud ilmiy adabiyotlar tizimli ravishda ko’rib chiqildi va shoir hayotiga oid tarixiy manbalar tahlil etildi. Ikkinchi bosqichda tanlab olingan she’rlar matnlari chuqur tahlil qilindi: ma’rifatparvarlik g’oyalari, xalq hayotini tasvirlash usullari va ijtimoiy tanqid vositalari

[4] Yo’ldoshev, Q. (2001). Muqimiy poetikasi: realizm va xalqchillik. Toshkent: Yangi asr avlodi.

aniqlanadi. Uchinchi bosqichda Muqimiy merosi o'zbek adabiyoti tarixiy rivojlanishida tutgan o'rni baholanib, zamonaviy ahamiyati ko'rib chiqildi.[5]

Tahlil mezonlari sifatida quyidagilar tanlandi: g'oyaviy mazmun, badiiy usullar, til va uslub, adressat (maqsadli auditoriya) va ijtimoiy-tarixiy kontekst.

Natijalar

Ma'rifatparvarlik g'oyalari ijodda

Muqimiy she'riyatidagi ma'rifatparvarlik quyidagi asosiy yo'nalishlarda namoyon bo'ladi. Birinchidan, bilim va ta'limga chaqiriq: shoir bir qator she'rlarida ilm o'rganishni, kitob mutolaa qilishni va o'z aqlingni rivojlantirishni ulug'laidi. U jaholat va xurofotni keskin tanqid qilgan.

Ikkinchidan, axloqiy poklik va ma'naviy rivojlanish masalalari Muqimiy ijodining muhim qismini tashkil etadi. Shoir rishvaxo'rlik, ichkilikbozlik, manmanlik va riyokorlikni fosh qiluvchi asarlar yaratdi. Bu asarlar jamiyatni axloqiy jihatdan isloh qilishga chaqiriqni ifodalaydi.

Uchinchidan, inson huquqlari va qadr-qimmatiga hurmat Muqimiy lirikasining muhim mavzusidir. Shoir asarlarida mehnat ahliga hamdardlik, kambag'allarga nisbatan adolatni talab qilish va zulmga qarshi norozilik kuchli ifodalangan.

Xalq dardi she'riyatida

Muqimiy she'riyatida xalq dardi bir necha badiiy usullar orqali ifodalanadi. Uning hajviy asarlari (satirik she'rlar) ijtimoiy illatlarni ochiq-oydin tanqid qilishning eng kuchli vositasiga aylangan. «Tanobchilar» she'rida soliq yig'uvchilarning zulmi, «Dunyoning ishi» she'rida hayotning bevafoligi, «Saylov» she'rida esa siyosiy hokimiyat tanqidi yorqin tasvirlangan.

Muqimiy xalq tili va og'zaki ijod an'analaridan mohirona foydalangan. Uning she'rlarida maqollar, iboralar va xalq donoligining ifodalari keng qo'llangan. Bu esa she'rlarni oddiy xalq orasida tez tarqalishiga va yodda qolishiga yordam bergan.[6]

Badiiy tasvir vositalari

Muqimiy she'riyatida allegori, kinoya va o'xshatishdan keng foydalanilgan. Shoir ko'pincha hayvon obrazlari (bo'ri, tulki, qo'y) orqali jamiyatdagi turli ijtimoiy guruhlarni tasvirlagan. Bu usul unga bevosita tanqid qila olmaydigan holatlarda ham ijtimoiy mazmunni ifodalash imkonini bergan.

Uning she'rlarida yuqori darajali lirizm va keskin tanqid uyg'un keladi. Lirik she'rlarida shaxsiy kechinmalar faqat individual hissiyot emas, balki davrning umumiy kayfiyatini aks ettiradi. Bu xususiyat Muqimiyni o'z davridagi ko'plab boshqa shoirlardan ajratib turadi.

[5] Normatov, U. (2005). Muqimiy she'rlari tili va uslubi. Samarqand: SamDU nashriyoti.

[6] Saidov, A. (2018). O'zbek klassik adabiyotini raqamlashtirish: Muqimiy arxivi. O'zbekiston Milliy universiteti axborotnomasi, 3(2), 45–52.

1-jadval. Muqimiy she’riyatidagi asosiy mavzular va badiiy vositalar

Mavzu	She’r namunalari	Asosiy badiiy vosita
Ijtimoiy tengsizlik	"Tanobchilar", "Saylov"	Satirik tasvir, kinoya
Ma’rifatparvarlik	"Ilm", "Maktab"	Nasihatomuz lirika
Axloqiy tanqid	"Riyokor", "Munofiq"	Allegori, o’xshatish
Tabiiy go’zellik	"Bahor", "Gul"	Lirik tasvir
Siyosiy zulm	"Dunyoning ishi"	Ramziy obrazlar

2-jadval. Muqimiy ijodini davr vakillari bilan qiyosiy tahlili

Ijtimoiy tanqid	Kuchli	O’rtacha	Zaif	Zaif
Ma’rifatparvarlik	Yuqori	Yuqori	O’rtacha	O’rtacha
Satirik yo’nalish	Asosiy	Qisman	Kam	Yo’q
Xalq tili	Keng	O’rtacha	Keng	Oz

Muhokama

Tadqiqot natijalari Muqimiy ijodining ma’rifatparvarlik mohiyatini yaqqol ko’rsatdi. Shoir she’riyatida xalq dardi va jamiyat haqiqatini ifodalash uchun bir necha strategiyadan foydalangan. Birinchidan, u mavjud hokimiyat va tuzumni to’g’ridan-to’g’ri tanqid qilishdan ehtiyot bo’lib, ko’pincha allegorik va kinoyali iboralar qo’llagan. Bu usul uning asarlarini keng jamoatchilik orasida tarqalishiga imkon berdi (Qayumov, 1965).

Ikkinchidan, Muqimiy she’rlarida kuzatilgan xalq tiliga yaqinlik va og’zaki ijod an’analariga tayanish uning asarlarini barcha qatlamdagi o’quvchilar uchun tushunarlisini ta’minladi. Bu jihatdan Muqimiyni Sharqning ma’rifatparvarlik harakati vakillari — Abay, Tolstoy, Dehlaviy — bilan qiyoslash mumkin, chunki ular ham xalq tilida ijod qilib, keng auditoriyaga murojaat qilishganlar.

Uchinchidan, shoir ijodida shaxsiy va ijtimoiy kechinmalarning uyg’unligi kuchli ta’sir ko’rsatuvchi omil bo’lib xizmat qiladi. Muqimiy o’z she’rlarida shaxsiy musibat va iztirobni butun xalqning og’riqlariga ulagan. Bu uyg’unlik uning asarlarini hissiy jihatdan ta’sirchan qiladi.

Tadqiqotning asosiy cheklovi shundaki, Muqimiy asarlarining bir qismi bizgacha yetib kelmagan yoki turli nusxalarda farqli variantlarda mavjud. Bundan tashqari, shoir ijodiga oid arxiv materiallari to’liq o’rganilmagan. Kelajak tadqiqotlar yangi arxiv manbalarini qo’shimcha o’rganishni va Muqimiy she’rlarining xorijiy tillardagi tarjimalarini taqqoslashni o’z ichiga olishi maqsadga muvofiq.

Xulosa

Ushbu tadqiqot Muqimiyning o’zbek adabiyoti tarixidagi o’rnini yangi nuqtai nazardan ko’rib chiqish imkonini berdi. Shoir nafaqat go’zal she’rlar muallifi, balki o’z davrining keskin

ijtimoiy tanqidchisi va ma’rifatparvar mutafakkiri sifatida tarixda joy olgan. Uning asarlari XIX asr O’zbek jamiyatining portretini yashirin niqobsiz, haqiqiy ranglarida aks ettirgan.

Muqimiy merosi bugungi kunda ham o’z ahamiyatini yo’qotmagan. Uning xalq uchun adolat, ma’rifat va axloqiy poklikka chaqiriqlari zamonsiz mavzular bo’lib qolmoqda. Shu boisdan shoir asarlarini zamonaviy metodlar bilan o’rganish, tarjima qilish va yangi avlodga yetkazish muhim vazifa bo’lib qolmoqda.

Tadqiqot asosida quyidagi tavsiyalar belgilandi: Muqimiy asarlarini to’la akademik nashrlarda e’lon qilish; maktab va oliy o’quv yurtlari dasturlarida shoirga bag’ishlangan o’quv materiallarini yangilash; uning asarlarini xorijiy tillarga tarjima qilish va xalqaro ilmiy muomulaga kiritish; Muqimiy ijodini raqamli arxivlash va keng jamoatchilikka taqdim etish.

Shuningdek, Muqimiy ijodini chuqur o‘rganish o‘zbek mumtoz adabiyotining rivojlanish bosqichlarini yanada yaxshiroq anglash imkonini beradi. Shoir asarlaridagi ijtimoiy ruh, xalqona uslub va tanqidiy yondashuv keyingi davr o‘zbek adabiyotining shakllanishiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatgan. Ayniqsa, uning satirik she’rlari orqali jamiyatdagi kamchiliklarni ochiq ifodalashi adabiyotning tarbiyaviy va ma’rifiy vazifasini kuchaytirgan.

Muqimiy merosi nafaqat filologik, balki tarixiy va madaniy manba sifatida ham katta ahamiyatga ega. Uning asarlarida XIX asr Turkistonining ijtimoiy muhiti, xalqning turmush tarzi, urf-odatlari va davr muammolari badiiy tasvir orqali aks ettirilgan. Shu sababli shoir ijodi tarixchilar, adabiyotshunoslar va madaniyat tadqiqotchilari uchun muhim ilmiy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Kelgusida Muqimiy ijodini zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida tahlil qilish, xususan, raqamli filologiya, komparativ adabiyotshunoslik va lingvopoetik metodlardan foydalanish yangi ilmiy natijalarga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, shoir asarlarini multimedia shakllarida — audiokitob, elektron platforma va hujjatli filmlar ko‘rinishida targ‘ib qilish yosh avlodning milliy adabiy merosga qiziqishini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, Muqimiy o‘zbek adabiyoti tarixida xalq manfaatlarini himoya qilgan, ma’rifat va adolat g‘oyalarini targ‘ib etgan buyuk ijodkor sifatida muhim o‘rin egallaydi. Uning boy adabiy merosi milliy ma’naviyat va madaniyat rivojida muhim ahamiyat kasb etishda davom etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ibrohimov, S. (1958). Muqimiy hayoti va ijodi. Toshkent: O’z SSR Fanlar akademiyasi nashriyoti.
2. Mirzayev, H. (1972). XIX asr o’zbek adabiyoti tarixi. Toshkent: Fan.
3. Qayumov, A. (1965). Muqimiy satirasi. Toshkent: O’zbek SSR Davlat nashriyoti.
4. Yo’ldoshev, Q. (2001). Muqimiy poetikasi: realizm va xalqchillik. Toshkent: Yangi asr avlodi.
5. Normatov, U. (2005). Muqimiy she’rlari tili va uslubi. Samarqand: SamDU nashriyoti.
6. Saidov, A. (2018). O’zbek klassik adabiyotini raqamlashtirish: Muqimiy arxivi. O’zbekiston Milliy universiteti axborotnomasi, 3(2), 45–52.
7. Karimov, N. (2010). Ma’rifatparvarlik adabiyoti: o’zbek va jahon tajribasi. Toshkent: Akademnashr.

8. Toshmatov, B. (2015). Muqimiy va o’zbek ijtimoiy she’riyati an’analari. Filologiya fanlari doktorlik dissertatsiyasi. O’MU, Toshkent.
9. Ashrapov, R. (2020). XIX asr o’zbek adabiyotida tanqidiy realizm. Toshkent: O’zbekiston.
10. Hamroyev, D. (2022). Muqimiy asarlarida ma’rifatparvarlik g’oyalari: yangi tahlil. O’zbek tili va adabiyoti, 4, 78–89.